

УДК 314.01

В. С. СТЕШЕНКО,

д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

В. П. ПІСКУНОВ,

канд. екон. наук, м. Київ

ДЕМОГРАФІЧНЕ ПІЗНАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПОТЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Присвячується професору В.П. Корнієнку (1923–1994) — політеконому з демотеоретичним мисленням

В статті аналізується феномен гностичної кризи в демографії, яка полягає у відставанні формування демології як теоретичної основи демостатистичних досліджень, що переважають у сучасній демографії. Такий стан демографічної науки гальмує як подальший розвиток наукового мислення, так і звужує її можливості у підвищенні результативності демографічної політики, стримуючи осмислення об'єктивної необхідності «демографізації» усіх видів соціально-економічної політики як єдино ефективного методу демополітичного впливу на сучасну кризову демореальність. Шлях до виходу демографії з гностичної кризи полягає у формуванні спрямованості досліджень до знаходження ноуменів—сутностей демографічного як предмета демології та у створенні і науковому обґрунтуванні їх систем.

Ключові слова: демографічні закономірності та сутності демографічного, демологія, гностична криза в демографії, демографічна макросистема, демореальність, демографічна політика, демографізація.

Постановка проблеми. Є підстави стверджувати, що сучасний стан демографічного пізнання характеризується гностичною кризою, зміст якої полягає в тому, що досліджуються переважно демографічні явища—феномени і дуже повільний поступ спостерігається у пошуках ноуменів—сутностей демографічного. Така ситуація гальмує як подальший розвиток наукового мислення, так і підвищення практичної результативності демополітичної складової досліджень.

Метою даної статті є характеристика основних причин і наслідків гностичної кризи, а основним завданням — розгляд ситуації, що склалася в демографії, через призму проблеми розвитку. Тема розвідки є недостатньо дослідженою, тому аналітичну характеристику стану її вивчення ми віднесли до основного тексту публікації.

¹ Термін—іменник «демографічне» позначає все те, що характеризує вже пізнане як людську частину світу всього живого (органічного), не тотожну світам рослин і тварин. Пізнання демографічного відбувається не лише в науково-предметній формі, а й в інших формах гностичної активності людей (повсякденно-практичній, релігійній, мистецькій).

Виклад основних результатів. Демографія виникла, вдосконалюється і як інституалізована предметно-дисциплінарна наука фактично існує нині у вигляді єдності двох різних за характером сфер гностичної активності. Предметом першої сфери є стан («статика») населення як сукупності людей та їх «динаміка» як природний рух—оновлення її персонального складу внаслідок «заміни» померлих народженими. Метою демографічного вивчення цього предмета є створення його описів і аналізів [5, с. 120; 8, с. 118–119; 2] за використання статистичних показників [12, с. 503, 367]. Дослідження стану населення відбувається у процесі визначення його чисельності та складу [12, с. 457; 8, с. 462–464; 13, с. 39–119] у вигляді «сукупності носіїв певної кількості життя» [18, с. 205], певних частин «людської популяції» [8, с. 114], «біологічних сукупностей» [4, с.187]. Отже, предмет гностичної активності у першій сфері становлять різні види феноменів—явищ демографічного, на основі вивчення яких встановлюються їх закономірності. Предмет гностичної активності другої сфери знаходження ноуменів—сутностей демографічного, дослідження зв'язків між ними, вивчення ієрархії яких дає можливість відкривати демографічні закони.

У минулому перша сфера—частина всього знання та пізнання в демографії мала новаторський, природно-дослідницький характер. Саме завдяки накопиченню їх гностичних досягнень «стартувала» історія створення термінологічно-понятійного апарату демографії, а досягнення певної щільності маси її складових дозволило створити ескіз «картини» відображення об'єкта демографічного інтересу як «предметної сфери всередині певної області сушого» [17, с. 146–147] у вигляді його статистичних описів за допомогою використання моделей—алгоритмів відповідних розрахунків. Друга сфера активності у пізнанні демографічного почала формуватися майже одночасно зі створенням першої. Ці констатації нам потрібні для того, щоб привернути увагу до складної історії пізнання демографічного, суттєвий зміст якого характеризується особливостями взаємодії його частин, що маніфестують їх різні предметні іпостасі.

В існуючій демографії перша сфера гностичної активності її фахівців поступово фактично перестає бути дослідженнями невідомого, унікального, перетворюється із простору та часу пошуків нових явищ—феноменів демографічного та знаходження нових моделей—алгоритмів обчислення їх статистичних показників на сферу масового виробництва стандартної первинної демографічної інформації, тобто гностична активність у цій сфері значною мірою втрачає творчий характер. Більшість сучасних демографів-науковців перетворилися на фахівців з емпірично-статистичної, «описової демографії» [8, с. 283; 7, с. 18; 6, с. 15]. Але само по собі таке перетворення не можна розглядати лише як втрату емпірично-статистичною демографією здатності виявляти нове та невідоме в демографічному. Хоча певна частина здобутків науки постійно перетворюється з «нового» знання на «старе», цей процес є середовищем, без існування якого неможливе виникнення та існування другої сфери пізнання демографічного — сфери демології, цінність якої полягає в тому, що її структура виконує функцію загальної логіки осмислення демографічного, тобто функцію спеціальної демографічної методології осмислення статистичних закономірностей масових явищ маніфестації демографічного, тобто тих причин, сталість яких обумовлює існування цих закономірностей [12, с. 496]. Друга сфера (теорія демографічного або демологія) незрівнянно складніша за першу, оскільки уявлення про її предмет безперервно змінюється як в дисциплінарному просторі інституалізованої демографії, так і в межах суміжних з демографією наук. Слід зазначити, що початок створення демології не є справою лише сучасного або майбутнього. Її почали створювати вже давно, коли ще і терміна «демографія» не було, але людський світ вже почав мислитися у вигляді частин, що існують самостійно, відносно автономно. «Первинні» гностичні умови для появи демології почали виникати там і тоді, де і коли люди стали інтуїтивно встановлювати

залежність (обумовленість) людського світу (суспільствознавства) від світу нелюдського (природознавства і технікознавства) [16, с. 622].

Гностична криза в демографії є об'єктивним свідченням того, що сьогодні демографи не виявляють достатньої зацікавленості в розвитку предмета власного наукового інтересу. Пошуки теоретичного характеру не є достатньо інтенсивними, досі широко розповсюджене емпірично-статистичне тлумачення предмета та методу демографії, тобто ототожнення демографічної статистики з демографією як наукою про збереження міри населення як сукупності індивідів конкретно-історичної соціальної якості. А хибне уявлення про незмінність предмета існуючої демографії² (фактично демографічної статистики) негативно відбивається на якості та глибині демографічного мислення ще і в тому плані, що воно не сприяє збереженню високого рівня статистичного світогляду, тієї статистичної культури, які були вироблені в демографічній статистиці в минулому. Тлумачення демографічної статистики як лише одного із кількох «методів» (методик та технік) [8, с. 103, 120; 4, с. 290–291] або складової демографії [6, с. 15] у вигляді «описової демографії» [7, с. 18], позбавлення її статусу окремої предметно-дисциплінарної науки призводить до застою в культурі наукового демографічного мислення, є одним із факторів зниження якості статистично-методичної складової фахових знань. Але статистика як метод вивчення емпірично-статистичної демографічної інформації не може розвиватися незалежно від всього того, що вивчається в демографії.

Автори останніх відомих нам підручників з демографії (саме вони є носіями пануючих в науці та поза нею хибних уявлень про демографічне та процедури його пізнання) почали тлумачити демографію так, що зникли добре видимі причини розбіжностей у характеристиках її стану та подальшої еволюції. Вони вважають, що вивчення «демографічних» подій [8, с. 456] як наслідків—результатів лише «природного» руху мас—сукупностей людей (їх оновлення, «відтворення») [4, с. 50; 2, с. 12; 6, с. 670; 1, с. 578] начебто дає змогу рухатися до розуміння макропроцесу «суспільно-історичної обумовленості» демографічного як справжнього об'єкта глибокого (демотеоретичного, «метадемографічного», демологічного) гностичного інтересу, тобто до вищої мети посткласичної демографії — знаходження законів зміни тих статистичних закономірностей [12, с. 496], фіксація яких є поточною метою «класичної демографії» [3, с. 266], яку намагаються тлумачити у вигляді вже існуючої «системи демографічних наук» [13, с. 33; 7, с. 13–18].

Автори «системи демографічних наук» вважають, що побудована ними предметно-дисциплінарна структура демографії відкриває нові гностичні перспективи її розвитку, посилює інтенсифікацію вивчення обумовленостей статистичних закономірностей предмета демографії дією зовнішніх факторів, завдяки чому гностична активність сучасних демографів—фахівців з «демографічного аналізу» буде доповнена гностичною активністю знавців методів вивчення предметів інших «демографічних наук». Використання цієї системи може сприяти збільшенню числа досліджуваних факторів, які впливають на явища «суспільно-історичної обумовленості» сукупності поведінок в емпірично зафіксованому місці та часі, але неявно стоїть на заваді розгортанню пошуків основи—причини існування та зміни самої суспільно-історичної обумовленості як субстанції усіх поведінок людей, тобто — процесу життєдіяльності людей в конкретних умовах буття в історично унікальних типах суспільних організмів. Цей підхід не створює та не підтримує гностичний інтерес до того, що реально об'єднує, перетворює аморфну сукупність наук на реальну систему; не налаштовує демографів на осмислення структури демографічної системи — «порядку

² На погляд А. Сові, так звана «чиста демографія» або «демографічний аналіз» є арифметичною демографією, «людським рахівництвом», яке охоплює математичні викладки і розрахунки» [11, с. 27]. Зрозуміло, що таке «демографічне ремесло» з'явилося завдовго до виникнення наукової демографічної статистики.

порядків» (Мераб Мамардашвілі), тобто на виявлення устрою демографічного як світу спільнот людей.

Прихильники створення теорії посткласичної, нестатистичної демографії не налаштовані на побудову такої теорії, гностичний простір якої був би сумірним простору та часу існування ноуменів—сутностей, що характеризують демографічну реальність історичного типу суспільного організму. Вони вважають, що «у власне демографічну теорію входить пояснення характеру відтворення населення та змін в ньому, демографічної поведінки, а також взаємовпливу демографічних процесів та структур» [8, с. 118]. Тобто їм здається, що вони вже начебто передбачають мету та зміст «демографічної теорії» як «розчиненої» субстанції існуючої статистичної демографії, але не знають, що утворює цю субстанцію, та яким чином вона дасть змогу перетворити на систему сукупність вже відомих теоретичних висновків та гіпотез щодо об'єкта демографії. Інакше кажучи, вони не шукають в самому демографічному як об'єкті та предметі науки те, подовжене існування чого в історичному просторі та часі забезпечує його власну тотожність, тобто збереження своєї конкретно-історичної міри як єдності демографічної якості та кількості.

Вища, «кінцева» мета створення демології як демографічної метатеорії полягає у пошуках та розкритті ноуменів—сутностей існування та зміни «суспільно-історичних обумовленостей» зафіксованих «демографічних» закономірностей [8, с. 113] та законів, що їх характеризують як процеси руху (розвитку або деградації) демографічного як такого, що не може не змінюватися. Демографічну гносеологію як логіку—метод пізнання онтології демореальності, спеціальну демографічну методологію усіх предметно-дисциплінарних частин демографії непродуктивно мислити у вигляді сукупності специфічних методик та технік пізнання окремих предметно-дисциплінарних проявів—маніфестацій демографічного та створення ескізів окремих частин—фрагментів її «картини». Її продуктивніше мислити у вигляді структури гностичної системи, субстрат якої утворюють «методи» (субметоди) окремих частин, дисциплін демографії.

Тому використання будь-якого субметоду демографії не може вважатися єдино існуючим монопольним способом пізнання демографічного, використання якого гарантує рух до розуміння об'єкта демографії. Можна навіть стверджувати, що демографічний розум зможе розпочати рух до досить глибокого (в плані практичного використання його здобутків для розробки заходів активізації та підвищення ефективності демографічної політики) їх обґрунтування, коли відбудеться усвідомлення того, з чого може початися цей рух, на що він має «спиратися», тобто, що може стати вихідним, стартовим кроком—пунктом поступу в справді глибокому розумінні реального («первинного») об'єкта демографії в іпостасі демології.

Демологія як метатеорія демографічного, що має виконувати функцію логіки пізнання демографічних особливостей станів та змін—розвитків унікальних історичних типів демографічних макросистем, не створюється будь-яким безпосереднім використанням здобутків статистичної демографії, в тому числі результатів вивчення «демографічних біографій»³ [10, с. 64–69] та «демографічних поведінок»⁴ [5, с. 330; 8, с.323]. Тому в існуючій емпірично-статистичній демографії, в найдосконалішому та повному вивченні

³ В самому народонаселенні та його русі як сукупності людей та в їх «статистичній» єдності, яку характеризує штучний демостатистичний гомункулус — середня людина, марно сподіватись на розкриття сутності та змісту демографічного, включаючи якість народонаселення.

⁴ Трагування наслідків—результатів певних видів поведінки людей як предмета сучасної демографії заважає зрозуміти її кризовий стан як переважаючого виробництва первинної демографічної інформації про певні («демографічні») явища—феномени. Де і коли в статистиці вивчаються будь-які «висліди» поведінки, предмет гностичного інтересу утворюють наслідки—результати активності середньої людини [10, с. 57–64], а не населення.

гностичних здобутків у ній, в їх індуктивних узагальненнях марно шукати те, що реально створює основу—субстанцію предмета дослідження демографічного. Об'єкт демографічного пізнання не можна досліджувати без вивчення всієї (принаймні, основної) сукупності його предметно-дисциплінарних втілень—маніфестацій, без знаходження методу його пізнання як об'єднувача його здобутків у демографічну гносеологічну систему⁵.

Є підстави стверджувати, що бажанню знайти «початок» формування справжньої теорії народонаселення як важливої передумови її розвитку завадила також відсутність гностичної орієнтації на осмислення здобутків вивчення демографічного поза межами емпіричної частини демографії, тобто в практично неосяжному просторі «соціальної філософії» (теоретичного суспільствознавства), зокрема, в найбільш розвинутій його частині — політичній економії. Фактично відбулося ігнорування великих гностичних потенцій накопичених у соціальній філософії схем теоретичного опису історичного процесу, і насамперед найбільш цінного здобутку в цій сфері — історично-економічного розуміння подовженого існування життєдіяльності певних суспільних типів (К. Маркс) як предмета загальної теорії економіки.

Оскільки історико-економічний метод виявився досить ефективним, можна вважати виправданим його використання і в теорії демографічного. Демографи вже почали осмислювати наукові потенції для створення «картини» історичного процесу у вигляді предметного історико-демографічного розуміння суспільного розвитку [9], рух до якого в теоретичному суспільствознавстві нині стає дуже актуальним. Без поступу на цій ділянці пізнання неможливе усвідомлення як перебування сучасної демографії в стані гностичної кризи, так і наслідків цієї ситуації, які полягають насамперед в недорозвиненості теоретичних передумов досить глибокого осмислення демографічних проблем, і зокрема їх економічного аспекту [15]. А це звужує можливості розробки достатньо обґрунтованих концепцій, стратегій та заходів демографічної політики.

Але творці «теорії народонаселення» не скористалися гностичними потенціями цього методу як знаряддям теоретичного осмислення демографічного. А не застосовуючи його у вивченні вже накопиченої маси абстракцій (результатів індукції) об'єктивно неможливо із величезної сукупності абстрактів демографічного за допомогою застосування вже відомої моделі—схеми створення предметно-дисциплінарних історій людей, у тому числі економічної, виробити модель—схему загальної демографічної історії. Цю модель—схему можна почати практично застосовувати за умови, що відбудеться цілком усвідомлена відмова від поширеного (фактично пануючого) емпірично-статистичного бачення як самого народонаселення, так і його розвитку.

Рух у напрямі створення теорії нестатистичної іпостасі-образу демографічного вже почався. Йдеться про оприлюднену демографами думку, що «наукове трактування якості народонаселення» дало змогу «виводити сутність та зміст цього поняття з соціальних процесів і відносин» [5, с. 183]. Очевидно, це мало б спрямувати увагу на з'ясування того, що являють собою ці «соціальні відносини і процеси» [8, с. 251]. Але тут є невизначеність, подоланню якої заважає збереження статистичного розуміння народонаселення як «відносно сталої сукупності людей», «конкретної сукупності людей», «головного компонента людського суспільства» [Там само. Підкреслено нами — В. С. і В. П.]. Саме спроби здійснення гностичних зусиль у напрямі демографічних досліджень з використанням лише статистики, з нашого погляду, є головною перешкодою для реалізації бажання створити єдину, цілісну теорію народонаселення як загальну теорію демографічного, тобто демологію.

⁵ Тому хибною є думка, що демографія «спирається на теорію ймовірності, на закон великих чисел, на методологічний апарат, сформований в математичних науках» [6, с. 19].

Оскільки шлях до створення зрілої «демографічної теорії» як досягнення певного розуміння сутностей об'єкта всього наукового демографічного пізнання не тільки надзвичайно важкий та довгий, він може відкритися лише зміною засад існуючого демографічного мислення. Адже мова має йти про створення такої теорії об'єкта демографії, яка здатна виконувати конструктивно-практичну функцію там і тоді, де і коли існуючий конгломерат теоретичних висновків—узагальнень (що отримуються завдяки індукції [16, с. 241]) почне мислитися у вигляді системи, дослідження структури якої дасть можливість свідомо створювати різні ідеальні предмети наукової демографії та з'ясувати логіку розвитку їх вивчення як спеціальну демографічну методологію пізнання демографічного у вигляді макросистеми, якій притаманний розвиток.

Спроби вийти з гностичної кризи в інституалізованій демографії⁶ зараз роблять в основному в просторі емпірично-статистичних досліджень з використанням статистичної інформації про зміни в характері динаміки показників, що описують існування та розвиток не лише середньої людини [5, с. 119; 8, с. 114], а й народонаселення (сукупності «соціальних спільнот» [5, с. 269; 8, с. 252]), тобто сукупності сукупностей людей різного соціального статусу. Але цього замало. Вкрай необхідно вийти за межі емпірично-предметної статистичної демографії і розгорнути входження в гностичний простір теоретичної демографії. Для сучасних фахівців статистичної демографії таке входження має характеризуватися спробами визначити, чим якість населення (народонаселення) відрізняється від якості середньої людини і, відповідно, в чому вбачається відмінність між змінами (розвитком) першої якості від другої.

Теоретики сучасної (начебто вже нестатистичної) інституалізованої демографії опинилися в гностичному «глухому куті»: бажаний ними перехід від «відображення систематизації та субординації наук та наукових напрямів, в яких займаються проблематикою народонаселення» [8, с. 443–444], до створення теоретичної моделі—схеми об'єкта демографії у вигляді ескізу його предметної «картини»—образу здійснюється так, що гальмує активізацію інтелектуальної інтуїції, якій належить «монополія» на створення теоретичних ідей стосовно будови та розвитку демографічного. Саме цим можна раціональним чином пояснити відсутність результатів намагань вийти за межі статистичного бачення об'єкта демографії у вигляді її предметного ескізу—образу⁷. Якщо б це було зроблено, то перш за все була б зафіксована відмінність сфери пізнання в емпірично-статистичній демографії від предметної сфери теоретичного мислення, тобто відмінність між предметами та методами емпіричної та теоретичної демографії.

Навіть поява самого відчуття необхідності фіксації цієї відмінності викликала б роздуми про те, що саме може бути предметом теоретичної демографії, а це, в свою чергу, зробило б актуальними пошуки того, що в предметах сучасного (цілісного) теоретичного суспільствознавства [16, с. 622] є такого, що об'єднує його галузі та дисципліни,

⁶ Цю гностичну проблемну ситуацію неможливо мислити без знаходження нових термінів, без їх використання кризу в демографії не можна науковим чином зробити предметом демографічного мислення. Оскільки кризовий стан сучасної загалом емпірично-статистичної демографії вже досить чітко та гостро відчувається за відсутності загальновибраного термінологічно-понятійного апарату демологічного (метадемографічного) мислення, то швидко актуалізується потреба—проблема в його розробці. Відомо, що центральним терміном—іменником емпірично-статистичного демографічного мислення є термін «населення». У термінологічно-понятійному апараті демографії навколо нього «гуртуються» терміни-прикметники. Сучасна інституалізована демографія по суті є розгорнутою сукупністю описів прикмет цього терміна—іменника. Аналогічно і демологію варто спробувати трактувати у вигляді предметних описів (спочатку як сукупностей, а далі як систем) розгорнутих прикметників центрального терміна—іменника згаданого розвитку в межах не лише демології, а й «економіки народонаселення», «географії народонаселення» та ін. [8, с. 443–444].

⁷ Досі поширена думка, що до «теорій демографічного розвитку» належить статистичний опис «демографічного переходу» [6, с. 450–468].

«обумовлює» існування цих галузей та дисциплін як автономних компонентів системи суспільствознавства, не дозволяє приєднувати їх до галузей та дисциплін природознавства чи технікознавства [16, с. 622]. А вже стало б очевидним, що з трактування демографії як галузі суспільствознавства впливає важлива думка про те, що ніщо інше, як стан та динаміка (розвиток) якості предмета суспільствознавства певним чином «обумовлюють» стан та динаміку якості предмета демографії. Нарешті, могла б з'явитися думка, що оскільки соціальні відносини та процеси можуть репрезентувати макрорівень предмета суспільствознавства, тобто характеризувати всю життєдіяльність конкретно-теоретичним чином, то елементарна логіка штовхає до висновку, що саме в життєдіяльності треба шукати «об'єднувача» всіх частин та галузей демографії в «єдину та неподільну» науку.

Сучасні теоретики суспільствознавства (в тому числі й демографи), продовжуючи вивчати результати—наслідки «історичного процесу» як процесу зміни—розвитку (еволюційного або революційного, прогресу або регресу) життєдіяльності, доповнюють відповідні гностичні здобутки створенням ескізів «картин» цього процесу, що відображають розвиток активності людей як суб'єктів усіх видів поведінки, особливо їх демографічної функції, тобто тієї функції, наявність якої характеризується подовженням існування населення (народонаселення) завдяки оновленню його персонального складу в одному (природному) або в усіх видах руху людей. Зміст гностичної революції, що почалася за межами статистичної демографії давно, а тепер загострює гностичну ситуацію і в ній самій, характеризується актуалізацією необхідності усвідомлення того, що в «демографічній» поведінці—активності людини виявляється вона вся, а не якась окрема її «частина», властивість, що обумовлює об'єктивну необхідність «демографізації» усіх видів соціально-економічної політики як найбільш результативного способу демополітичного впливу на сучасну кризову демореальність [14, с. 42].

Ці короткі узагальнення, з нашого погляду, сприятимуть створенню ескіза картини—моделі, що дає уяву про об'єкт демографії як предмет нестатистичної, «широкої» теорії — демології.

Висновки. 1. У сучасній демографії вивчаються переважно демографічні явища-феномени, і дуже повільний поступ спостерігається в дослідженнях ноуменів-сутностей демографічного (об'єкта демографії), що і призводить до гностичної кризи в демографії, до гальмування подальшого поглиблення демографічного мислення. Перебування сучасної демографії у стані гностичної кризи звужує її результативність як наукової основи демографічної політики. Шлях до виходу демографії з гностичної кризи полягає у формуванні спрямованості досліджень до знаходження ноуменів-сутностей демографічного як предмета демології та у створенні і науковому обґрунтуванні їх систем.

2. Створення зрілої демографічної теорії, здатної виконувати конструктивно-практичну функцію, лежить на шляху зміни засад існуючого демографічного мислення на основі формування цієї теорії у вигляді системи-сукупності висновків-узагальнень, що дасть змогу з'ясувати логіку демотеоретичного дослідження як спеціальну методологію пізнання демографічного у вигляді макросистеми, якій притаманний історичний розвиток. Перспективи демографічного пізнання тісно пов'язані з поступом в осмисленні предмета демографічних досліджень, тобто з просуванням від суто демостатистичного його трактування до демологічного. Більш адекватне відображення деморельності в науці (широкий соціальний підхід до розуміння предмета вивчення) сприятиме зрушенням у демографічній думці у бік демотеоретичної сфери гностичної активності.

3. Передумовою виходу демографії із кризового стану є доповнення розвитку сучасної емпірично-статистичної демографії, яка вивчає масові феномени-явища об'єкта демографії, розвитком демології як науки, що досліджує ноумени—сутності об'єкта демографії та

історично унікальні їх типи. Таке доповнення конкретизується тим, що вивчення емпірично конкретних просторів та часу коротких періодів життєдіяльності людей поєднується із створенням гіпотез та відповідних моделей систем існування типів станів—структур життєдіяльності в історично унікальних і довгоіснуючих видах і типах суспільних організмів, тобто йдеться про використання демографічної версії концепції доповнювальності [16, с. 169]. Рух демографії у напрямі до виходу з гностичної кризи сприятиме підвищенню практичної результативності демополітичної складової досліджень.

Джерела

1. Антонов А., Борисов В. Лекции по демографии. — М.: Альма Матер, Академический Проект, 2011. — 592 с.
2. Вандескрик К. Демографический анализ. — М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2005. — 272 с.
3. Вишневский А. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 287 с.
4. Демографический понятийный словарь. — М.: Изд. ЦСП, 2003. — 251 с.
5. Демографический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1985. — 608 с.
6. Демография и статистика населения. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 687 с.
7. Дорошенко Л. Демографія. — К.: МАУП, 2005. — 112 с.
8. Народонаселение. Энциклопедический словарь. — М.: Изд-во БРЭ, 1994. — 640 с.
9. Піскунов В., Стешенко В. Історія демографічних реальностей, демографічна історія // Енциклопедія історії України. Т. 3. — К.: Наук. думка, 2005. — С. 597–598.
10. Птуха М. Вибрані праці. — К.: Наукова думка, 1971. — 411 с.
11. Сови А. Общая теория населения. Т. 1. Экономика и рост населения. — М.: Прогресс, 1977. — 503 с.
12. Статистический словарь. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 623 с.
13. Стеценко С. Демографічна статистика з основами демографії. — К.: Вища школа, 2005. — 415 с.
14. Стешенко В., Піскунов В. До питання про концепцію національної демополітики в Україні // Демографічні дослідження. Випуск 18. — К.: Вид. Ін-ту економіки НАН України, 1996. — С. 3–42.
15. Стешенко В.С., Піскунов В.П. Стан економіко-демографічних досліджень та наукові передумови їх подальшого розвитку // Демографія та соціальна економіка. — № 2 (16). — 2011. — С. 42–51.
16. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
17. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. — М.: Изд-во «Гнозис», 1993. — 333 с.
18. Хоменко А. Семья и воспроизводство населения. Избранные произведения. — М.: Статистика, 1980. — 223 с.

СТЕШЕНКО В.С., ПИСКУНОВ В.П.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ

В статье анализируется феномен гностического кризиса в демографии. Демография существует в виде единства двух разных по характеру сфер гностической активности. Предметом исследований первой сферы являются различные виды явлений демографического, на основе изучения которых устанавливаются их закономерности. Предметом гностической активности во второй сфере (сфере демологии) является нахождение сущностей демографического, исследования связей между

ними, изучение их иерархии. Ценность этой сферы состоит в том, что ее структура выполняет функцию общей логики, специальной демографической методологии осмысления тех причин, постоянство которых обуславливает существование статистических закономерностей. Гностический кризис в демографии состоит в отставании формирования методологии как теоретической основы демостатистических исследований, преобладающих в современной демографии. Такая ситуация тормозит как дальнейшее развитие научного мышления, так и повышение практической эффективности его демополитической составляющей. Целью данной статьи является характеристика основных причин и последствий гностического кризиса в демографии через призму проблемы развития.

Гностический кризис в демографии является объективным свидетельством того, что демографы не проявляют достаточной заинтересованности в развитии предмета собственного научного поиска. Исследования демотеоретического характера недостаточно интенсивные, до сих пор широко распространено эмпирически-статистическое толкование предмета и метода демографии, т.е. отождествление демографической статистики с демографией как наукой о сохранении меры населения как совокупности индивидов конкретно-исторического социального качества. Развитию теории народонаселения препятствует также отсутствие ориентации на осмысление достижений изучения демографического вне эмпирической части демографии, т.е. в пространстве теоретического обществознания, в частности политической экономии. Произошло фактическое игнорирование гностических потенций схем теоретического описания исторического процесса.

Демология, которая должна выполнять функцию логики познания состояний и изменений уникальных исторических типов демографических макросистем, не может развиваться на основе непосредственного использования достижений статистической демографии, в том числе результатов изучения «демографических биографий» и «демографических поведений». Поэтому в существующей эмпирически-статистической демографии, в изучении гностических достижений в ней, в их индуктивном обобщении непродуктивно искать то, что реально создает основу—субстанцию предмета исследования демографического. «Конечная» цель формирования демологии как демографической метатеории заключается в поисках и раскрытии сущностей изменений в процессах движения (развития или деградации) демографического. Поскольку социальные отношения и процессы представляют макроуровень предмета обществоведения, т.е. характеризуют всю жизнедеятельность конкретно-теоретическим образом, то именно в жизнедеятельности надо искать «объединителя» всех частей и отраслей демографии в единую науку. Эти констатации являются предпосылкой построения эскиза модели, дающей представление об объекте демографии как предмете нестатистической теории.

Путь к выходу демографии из гностического кризиса тесно связан с прогрессом в осмыслении предмета демографических исследований, т.е. с продвижением от чисто демостатистической его трактовки к демологическому. Более адекватное отражение деморельности в науке будет способствовать сдвигам в демографической мысли в сторону демотеоретической сферы гностической активности, формированию направленности исследований к поиску сущностей демографического, то есть к созданию зрелой демографической теории в виде макросистемы, которой присуще историческое развитие. Попытки сопровождать эмпирически-статистические исследования демологическими являются отражением необходимости дополнения изучения эмпирически конкретных пространства и времени, коротких периодов жизнедеятельности людей созданием гипотез и соответствующих моделей состояний и структур жизнедеятельности в исторически уникальных и долгоживущих видах и типах общественных организмов. Движение к демографическому пониманию истории актуализирует прежде всего необходимость осознания, что в «демографическом» поведении человека проявляется он весь, а не какая-то отдельная его «часть» или свойство. Без этого осознания невозможна «демографизация» всех видов социально-экономической политики как единственно результативный метод демополитического воздействия на современную кризисную демореальность.

Ключевые слова: демографические закономерности и сущности демографического, демология, гностический кризис в демографии, демографическая макросистема, демореальность, демографическая политика, демографизация.

STESHENKO V.S., PISKUNOV V.P.

DEMOGRAPHIC COGNITION: CURRENT STATE AND POTENTIALITIES OF DEVELOPMENT

The article deals with the phenomenon of gnostic crisis in demography. Demography exists as a unity of two areas of gnostic activity that are different in character. The different kinds of phenomena of demographic development are the subject of the first area of research. The subject of gnostic activity in the second field (field of demology) is to find the entities of the demographical, study the connections between them and their hierarchy. The value of this field is that its structure serves as the general logic of the special demographic methodology of understanding the reasons which are stable that determines the existence of statistical regularities. The gnostic crisis in demography manifests itself as lag of the formation of demology as the theoretical basis of demographic-statistical studies, prevailing in contemporary demography. This situation hinders the further development of scientific thinking and the increase of the practical effectiveness of its population policy component. The purpose of this paper is to discuss the characteristics of the main causes and consequences of this gnostic crisis in demography in the light of development problems.

The gnostic crisis in demography is objective evidence that demographers do not show sufficient interest in the development of the subject of their own scientific interest. Demotheoretical studies are not sufficiently intense. Instead the empirical-statistical interpretation of the subject and method of demography is widespread, i.e. the identification of demographic statistics with demography as a science of the conservation of the measure of population as an aggregate of individuals of specific social-historical quality. The obstacle for the development of the theory of population is the lack of focus on understanding the study achievements of the demographical outside of empiric demography, i.e. in the space of theoretical social sciences, particularly political economy. Here demographers are actually ignoring schemes of theoretical description of historical processes.

Demology which should serve as logic of knowledge of states and changes of unique historical types of demographic macrosystem can not develop on the basis of direct use of the achievements of statistical demography, including the results of the study of “demographic biographies” and “demographic behaviours”. Therefore, in empirical-statistical demography, in the study of the gnostic gains made in it, in their inductive generalization, it is unproductive to search that actually forms the basis-substance of the subject of the study of the demographical. The “ultimate” goal of the development of demology as demographic metatheory is seeking and revealing the essence of changes in the processes of movement (development or degradation) of the demographical. As social relations and processes represent the macro level of the subject of social science, i.e. characterize all vital processes in a specific theoretical way, then we should search for a “unifier” of all parts and branches of demography into a single science exactly in those vital processes. This statement is a prerequisite for constructing sketch models which give an idea about the aim of demography as a theory that does not build on statistics.

The way out of the gnostic crisis is closely linked to progress in understanding the subject of demographic studies, i.e. the change from an exclusively demostatistical interpretation to a demological interpretation. A more adequate reflection of demoreality in science will shift demographers’ attention towards the demotheoretical gnostic sphere of activity. It will lead towards the development of a research orientation which strives to find the essence of the demographical in order to develop a mature demographic theory as a macro-system with an inherent historical development.

Trying to accompany empirical statistical research of the population by demological perspective reflects the necessity of complementing empirical studies of short periods of people’s life in specific space and time with the development of hypotheses and relevant models of states and structures of vital activities in historically unique and long-lived species and types of social organisms. The move to a demographic understanding of history is called for first of all by the need to realize that “demographic” human behavior is everything, not simply some separate its “part” or property. Without this awareness the “demographization” of all kinds of social and economic policy as the only effective method of demopolitical impact on the current crisis of demoreality is impossible.

Key words: *regularities and essences of the demographical, demology, gnostic crisis in demography, demographic macro-system, demoreality, population policy, demographization.*

Стаття надійшла до редакції журналу 19.04.2011 р.